

Віталіна ДАНИЛЬЧУК

кандидат історичних наук, доцент

доцент кафедри суспільно-гуманітарної освіти

Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7176-7386>

e-mail: vitalina.-@ukr.net

[Рец.]: ПОВСЯКДЕННЯ СПЕЦПОСЕЛЕНЦІВ

КРІЗЬ ПРИЗМУ ДИТЯЧОГО ДОСВІДУ (1940–1946)

[на кн.]: Nowacka Aleksandra. Smak akacji. Obrazki z

Kazachstanu. Rowne, 2021, 192 s. / Новацька Олександра.

Смак акації. Картинки з Казахстану / пер. з пол. А. Жив'юк, прим., післям.: А. Жив'юк, Р. Давидюк. Рівне, 2021. 192 с.

Літературно-художнє видання Олександри Новацької «Смак акації», україномовний переклад якого зробив рівненський науковець Андрій Жив'юк, складається із 46 коротких нарисів або ж, як називає їх сама авторка, «картинок», «образків», що відображають різноманітні сюжети із повсякденного життя її сім'ї – репресованих мешканців Рівненщини, котрі потрапили на спецпоселення у Казахстан. Значущість збірки увиразнюється тим, що оповідачка пише про реалії буденності на засланні крізь призму власної дитячої пам'яті. Суттєвим візуальним доповненням до текстів є ілюстративні чорно-білі замальовки авторки¹.

Чому назва книги є саме такою, авторка пояснює в одному зі своїх нарисів. «У місті Атбасар, де ми жили кілька років, біля багатьох будинків ріс живопліт з акацій. Кожної весни кущі випускали блідо-зелені дрібні листки, вкриті ніжним пухом. Я їла їх, так, як і інші діти... У пору цвітіння кущі всипали жовті невеликі квітки, які мали солодкий смак і ніжний незвичайний запах. І за той, власне, присмак змагалися ми з бджолами, які не раз дошкульно нас жалили. Але що там! Нам йшлося про ту дрібку солоду, якої не мали на щодень... Квіти акації дуже приваблювали, бо, окрім солоду, мали вони в собі якусь дивну кольорову магію. Яскраві жовті пелюстки були обіцянкою чогось веселого, сонячного, доброго... У моїх пізніших спогадах смак і запах акації завжди був яскравою плямою на тлі тих важких, голодних років. Ще й зараз, варто мені взяти квітку акації і відчутти на вустах її солодкий смак, несусь думками до далекого Казахстану... Образ тієї

¹ Nowacka A. Smak akacji. Obrazki z Kazachstanu. Rowne, 2021. 192 s. / Новацька О. Смак акації. Картинки з Казахстану / пер. з пол. А. Жив'юк, прим., післям.: А. Жив'юк, Р. Давидюк. Рівне, 2021. 192 с.

весни бачу як кадр давно переглянутого фільму...»². Тож акація постає тут символом стійкості, витривалості, життєздатності, відродження та перемоги добра над злом.

Олександра Новацька-Шевело народилася 15 листопада 1938 р. у сім'ї Пилипа (1893 р.н.) і Ярини (1907 р.н.) Шевелів у Дубровиці. Вона була найменшою дитиною в батьків і мала трьох старших братів (Леонід, Борис і Георгій-Юрій). Пилип Шевело воював на фронтах Першої світової, а згодом, опинившись у Рівному, став ад'ютантом командувача Північної групи Армії УНР отамана Володимира Оскілка. У міжвоєнний період Пилип Шевело проживав у Дубровиці та користувався авторитетом у місцевій громаді. Деякий час він урядовав, далі відкрив невеликий ресторан, а згодом став займатися господарством³.

Після встановлення у 1939 р. на території Західної України радянської влади, Пилип Шевело як представник української політичної і військової спільноти, пов'язаної з УНР, що опинилася на території міжвоєнної Польщі, у числі перших потрапив під «зачистку» неблагонадійних осіб, влаштовану репресивними органами комуністичного тоталітарного режиму.

У квітні 1940 р. він був заарештований Дубровицьким районним відділенням НКВД, а 2 листопада за постановою Особливої наради при НКВД СРСР його ув'язнили до виправно-трудового табору на 8 років. Упродовж часу, поки тривало слідство, дружину і чотирьох дітей Пилипа вислали на спецпоселення до Казахстану. У 1941 р. П. Шевела амністували як польського громадянина, і на початку 1942 р., після звільнення з Івдельлагу, він зміг приїхати до сім'ї, яка на той час перебувала у с. Черемшанка Північно-Казахстанської області⁴.

Казахський період у житті родини Шевелів, репрезентований у збірці, тривав від 1940 до 1946 рр. Авторка споминів – Олександра Шевело – була на той час кількалітньою дитиною, у пам'яті якої зафіксувалися окремі тогочасні фрагменти, що певною мірою дають можливість уявити життя дітей в умовах заслання – як вони проводили час, чим цікавилися, забавлялися, на що звертали увагу, як сприймали дійсність тощо.

Розпочинається книга нарисом «Наш маленький світ», де стисло йдеться про містечко Дубровиця, його мальовничі пейзажі, архітектурні споруди, власний будинок, добросусідські відносини в етнічно неоднорідному середовищі, опіку бабці Ганни та батьківську зайнятість. Тобто про час, проведений Олександром Шевело від народження до відправлення на спецпоселення, про який вона згадує з теплом, трепетом і ностальгією: «...Ми гаяли час у безтурботних забавах, зовсім не цікавлячись проблемами дорослих. Нам було добре у нашому дитячому раю. На жаль, до часу...» – до тієї пори, поки не з'явилася «Грозова хвиля», яка вплинула на подальше життя родини⁵.

² Новацька О. Смак акації. Картинки з Казахстану... С. 41.

³ Жив'юк А., Давидюк Р. Олександра Новацька-Шевело і її спогади. *Реабілітовані історією. Рівненська область*. Рівне, 2019. Кн. 9. С. 23–24.

⁴ Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 9. С. 7–19, 24; Давидюк Р., Шеретюк В. Пам'ять про репресованих діячів Української революції 1917–1921 рр. крізь призму розсекречених архівів радянських спецслужб. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія*. Дрогобич, 2020. Вип. 4/46. С. 306–307.

⁵ Новацька О. Смак акації. Картинки з Казахстану... С. 105–106.

У пам'яті зовсім маленької дівчинки закарбувався і ранок, коли заарештували батька, і грюкіт у двері солдатів зі зброєю через декілька тижнів після того, який розбудив їх о четвертій ранку, і наказ збиратися, і нестерпно довгий переїзд у товарному вагоні в невідомість. Якщо Олександра була не до кінця свідомо того, що діялося навколо, то її старші брати значно краще розуміли, що насправді відбувається, і болісно переживали розлуку з батьком та всі подальші випробування.

Поселення у Черемшанці, куди відправили дружину Пилипа Шевело з чотирма малими дітьми, було невеликим колгоспом. «Сіре селище, сірі, сумні люди...» – таку характеристику дає авторка цій місцині, що, своєю чергою, відображає відчуття, які виникли у її сім'ї після прибуття туди. Родині виділили невелику напіврозвалену мазанку з кількома маленькими віконцями, яка мала два приміщення – «середовище скупчення всіляких паразитів». Одне займали Олександра зі своїми братами і матір'ю, а друге було призначене для колгоспних свиней.

Розміщення кількох колгоспних свиней у землянці змушувало щодня терпіти сморід, який навіть складно уявити. Водночас це уможливило виживання родини. «Тоді, коли ми, люди, голодували, свині отримували відро надосного молока. Від розкрадання його оберігали кількома пригоршнями висівок, насіння бур'янів, трав, полину, розтрушених у молоці. Мама відливала частину цього молока, цідила його через тканину, а до решти доливала воду. Таким способом певний час, поки матір працювала у колгоспі, діти отримували трохи молока».

Фрагменти дитячих спогадів Олександри Шевело, переплетені з розповідями її мами, дають змогу відтворити низку важливих деталей, зокрема, пов'язаних із людськими якостями тих, хто траплявся на життєвому шляху родини у цей непростий час. На сторінках збірки зазначається, що в умовах, коли «не вистачало всього, а особливо харчів і ми голодували...», місцеві (також будучи в скрутному становищі) не раз ділилися з нами тим, що мали. Біда ділилася з бідною». Яскравим, теплим спогадом стала історія сусідської допомоги по відкопуванні мазанки, яку повністю засипало снігом на Різдво. І в якій сім'я залишилася без їжі і води. «Коли нас відкопали, сусіди, старші люди, принесли по куску хліба і склали нам побажання з нагоди свята. Були ми зворушені і як же їм вдячні!».

Щемною є оповідь Олександри Шевело про подарований їй казахом цукровий півник. «Одного разу проходили ми біля казаха, який продавав цукрові півники на дерев'яних паличках. Як зачарована, прикипіла я до ринкового прилавку... Уся моя істота кричала: “Хочу, хочу того півника!”. Але коли поглянула на маму, побачила в її очах сльози... Зрозуміла, що мені його не купить. Не мала грошей! Але я не могла зрушити з місця і далі з'їдала того півника поглядом... Казах зрозумів розпач ситуації, бо без слова, мовчки, подав мені червоного цукрового півника. Одночасно виразним жестом дав зрозуміти мамі, що не має за нього платити. Я почувалася в ту хвилину небувало щасливою. Підстрибуючи то на одній, то на другій нозі... Після всіх цих років, коли на ярмаркових ятках бачу червоних цукрових півників, відчуваю їх “божественний” смак. А вдячність до невідомого казаха ношу в серці до сьогодні... Хоча, далеко не всі відносилися до нас з розумінням», – зауважує авторка.

Дні на засланні були дуже важкими: голод, холод і щоденна битва за якісь засоби до життя. Нерідко доводилося засинати голодними, іноді їжі не було по декілька днів, подекуди знаходили пригоршню зерна, кілька годин «готували» її

і справедливо розподіляли між собою. За браком вітамінів «навесні їли все, що виростало із землі і мало будь-який колір». Своєрідними ласощами для дітей були гранатові кульки «пасльону» із солодким блідо-зеленим желе всередині, навіть з огляду на те, що після їх споживання паморочилася голова і ставало не дуже добре, але на те ніхто не зважав, а з часом організм при звичався і симптоми були майже непомітними. Через постійне недоїдання ослаблювався імунітет, частішали хвороби. Та й з одягом також було дуже складно, особливо взимку⁶.

Авторка зауважує, що мамі було дуже важко як психологічно, так і фізично. Вона кожного дня ходила на роботу в колгосп, згодом працювала на будівництві, шила, намагалася заробляти торгівлею, займалася домашніми справами, однак четверо малих дітей утримувати було дуже складно, нерідко її охоплював розпач та безнадія, проте жінка мужньо трималася, боролася з усіма труднощами і давала дітям відчуття безпеки. У пам'яті Олександри Шевело «мама – тиха і надзвичайна героїня тих важких років заслання».

Ситуація змінилася на краще після того, як до дружини і дітей з Колими приїхав Пилип Шевело. «Наш тато був таким слабким, що переважно лежав, оскільки навіть ходити міг з великими труднощами. Не міг виконувати жодної фізичної праці, тому що в таборі отримав двосторонню грижу. Тож удома “приходив у себе...”». Тривало те не менше місяця. По мірі, як повернув сили, мама знайшла для нього працю – сторожем на будові. Його місячного заробітку вистачало лише на буханець хліба». Повернувшись, тато дуже неохоче згадував про ті жахіття, що йому довелося пережити, – йдеться у спогадах Олександри.

Матір була постійно зайнята, а вони – діти – мали багато вільного часу. Оскільки іграшок не було змоги купити, забавлялися по-різному, нерідко ігри, які собі вигадували, були небезпечними, наприклад, «лазіння до каналізаційної труби», яке, на думку Олександри Шевело, послугувало розвитку в неї клаустрофобії. Майданчиком для дитячих забав здебільшого ставало запущене подвір'я колгоспної будови, сповнене багатьох небезпек, серйозність яких не усвідомлювалася (неприкриті викопані ями, цвяхи в дошках, опалубки та інші будівельні залишки). «Хоч були ми зазвичай голодними і брудними, однак нас розпирало бажання пригод», – зазначає авторка.

З дитячих спогадів виринає невдалий «похід у цирк», який став цілою пригодою з підкопом під брезентовий намет, міліціонером і розмовою у відділенні. На все життя Олександрі Шевело запам'яталося «охолодження» в один із спекотних днів на річці Ішим, що в містечку Атбасар, коли вона, не вміючи плавати, сміливо спробувала це зробити, хоч глибина була не дитячою. На щастя, тоді все закінчилося легкою втратою свідомості, шумом і водою у вухах. Проте цей випадок також залишив у підсвідомості свій слід, і з того часу дівчина вже ніколи не пробувала заходити до річки глибше, а завжди трималася близько до берега.

Олександра Новацька-Шевело пригадує і своє навчання в радянській школі, а згодом у польськокомуністичному класі. Окрім вивчення мови, важливим було й те, що у школі давали трохи їжі. Авторка зауважує, що «з того часу полюбила поезію. Вона творила

⁶ Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 9. С. 29–31, 33–36, 46.

тоді для мене цілий світ, надто відмінний від того, який оточував мене щодень... Вона допомагала мені легко переходити зі світу жахів до світу, повного щастя і безпеки»⁷.

Майже кожна оповідь авторки містить інформацію про її братів. Найстаршим за народженням був Леон, який у час вислання мав близько 12 років. Після того, як батька заарештували і забрали з дому, Леон намагався його заступити: виявився сміливим братом і відповідальним помічником мами, хоч сам ще був дитиною. «У 17 років він отримав повістку до радянського війська. Потрапив до частини, що дислокувалася в Алма-Аті, однак невдовзі захворів на малярію і опинився у шпиталі». Там його лікуванням займався надзвичайно шляхетний лікар-вірменин, який з добротою і чуйністю ставився до Леона, а після його одужання поклопотався, щоб він залишився працювати санітаром. Пам'ять про лікаря завжди займала почесне місце у братових спогадах. Після війни Леон двічі відвідав «свого» лікаря в Алма-Аті у 1964 і 1966 рр. Остаточно брат повернувся до родини аж 17 грудня 1946 р.⁸.

Наймолодший з братів Олександрі – Георгій-Юрій (Єржик) – у час виселення мав 5 років. Був дуже тямущим і жвавим. Мама його вирізняла і дозволяла більше, ніж іншим дітям. Зазвичай вибрики сходили йому з рук. Фізично він був слабшим за старших братів, але надолужував те у будь-якій ситуації хитрістю. Хлопець зумів завоювати прихильність казахів, що допомогло родині вижити. Знаючи, в якій важкій матеріальній ситуації знаходилася сім'я, за посередництва Георгія місцеві казахи часом допомагали тим, що мали: картоплею, шматком сушеної риби чи баранини.

Через усі спогади наскрізною лінією проходить бажання повернутися додому. І після шести надзвичайно важких років нарешті мрія здійснилася. Надійшла радісна звістка, яка зворушила усіх засланих так глибоко, що деякі просто не могли в неї повірити. У нарисі «Великі приготування» звернено увагу, що реакція сусідів і друзів була різною: «сусіди найчастіше казали: “Від’їжджаєте до кращого світу”. Натомість товаришам було сумно, запевняли нас, що будуть тужити і що колись прийдуть нас відвідати». Повернення пов’язували з великими сподіваннями, а одночасно з страхом. Адже ніхто не знав достеменно, що чекає попереду.

Розуміючи, що спокою у рідній Дубровиці не знайде, родина в межах польсько-українського трансферу виїхала у 1946 р. до Польщі та оселилася біля Познані. Згодом шляхи молодших і старших членів сім’ї розійшлися. Борис-Бронек Шевело повернувся в Україну, до Дубровиці. Пилип Шевело відійшов у вічність 1974 р., його дружина Ярина – 1994 р. Олександра Шевело, взявши шлюб зі Станіславом Новацьким, перебралася з ним 1965 р. до Білостока, де живуть і сьогодні. У 1995 р. донька виконала заповіт батьків, перепоховавши їх на батьківщині, у рідній Дубровиці.

У Польщі Олександра Новацька-Шевело відома також як поетеса. Першу збірку віршів «Послання» видала у 1999 р. У 2016 р. вийшла книга «Незламний», у якій йдеться про брата, полковника Юрія-Єржи Шевела. Після закінчення військової академії у Варшаві він служив у Війську Польському. У 1981 р., коли в країні запровадили надзвичайний стан через антикомуністичний протестний рух, ініційований профспілкою «Соліданість», полковника Єржи Шевела призначили

⁷ Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 9. С. 49–50.

⁸ Новацька О. Смак акації. Картинки з Казахстану... С. 120–135.

військовим комісаром на шахту «Зимовіт» у місті Лендзини, де був потужний осередок організації. Він не лише не допустив розправи над колективом протестувальників, а й фактично перейшов на їхній бік, поставивши хрест на своїй військовій кар'єрі. Після перемоги демократії полковник Шевело став почесним громадянином міста, поповнивши поряд з Анною Валентинович-Любчик ряди українців, які долучилися до творення і захисту «Солідарності» і нової Польщі.

Пам'ять про родину Шевелів та всіх дубровичан – засуджених, замордованих, висланих, розсіяних у світах, повернулася до міста у вигляді пам'ятного знаку, встановленого нещодавно край вулиці Миру, на місці їхнього колишнього обійстя, завдяки ініціативі та зусиллям Олександри Новацької. Спогади про пережите ними повертаються в Україну перекладом її «Смаку акації», – зауважує А. Жив'юк⁹.

В україномовному виданні цінною є післямова істориків Андрія Жив'юка та Руслани Давидюк під назвою «Олександра Новацька-Шевело та її спогади», в якій окреслено ключові події з життя голови родини Шевелів – Пилипа, батька Олександри Новацької, представника української політичної, військової спільноти, пов'язаної з УНР. Вагомим доповненням нарисів слугують примітки, які містять не лише покликання на додаткові джерела інформації, але й пояснення незрозумілих слів та скорочень, деталізацію згадуваних місць, населених пунктів, про які йдеться у тексті.

Книга написана доступною для легкого сприйняття мовою, не переобтяжена фактами, однак дає можливість зрозуміти сутність репресивної політики Радянського Союзу стосовно «неблагонадійних осіб» та їхніх сімей. Крізь призму конкретного дитячого досвіду, у форматі коротких нарисів репрезентовано окремі сюжети повсякденного життя спецпоселенців на засланні. Потужна разом й емоційна складова, оскільки ці прості історії є дитячим осягненням жорстокої дійсності, у якій опинилися сотні тисяч людей. Усі розповіді, незважаючи на їхнє темно-сіре тло, сповнені промінчиками доброти, надії, людяності, дитячої безпосередності, мрій про, здавалося б, такі прості речі, як хліб, їжа, цукерки, одяг, книжка. Спогади про все те, що відійшло безповоротно, пронизані щирою дитячою вірою у перемогу добра над злом і світла над темрявою, є дуже цінними.

REFERENCES

Davydiuk, R., & Sheretiuk, V. (2020). Pamiat pro represovanykh diiachiv Ukrain-skoï revoliutsii 1917–1921 rr. kriz pryzmu rozsekrenchenykh arkhiviv radianskykh spetssluzhb. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia: Istoriia*, 4/46, 306–307 [in Ukrainian].

Novatska, O. (2021). *Smak akacii. Obrazky z Kazakhstanu / Smak akatsii. Kartynky z Kazakhstanu* (A. Zhyviuk, Trans.). Rivne [in Ukrainian].

Zhyviuk, A., & Davydiuk, R. (2019). Oleksandra Novatska-Shevelo i yii spohady. In *Reabilitovani istoriiei. Rivnenska oblast* (Vol. 9, pp. 23–24). Rivne [in Ukrainian].

⁹ Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 9. С. 25–26; Новацька О. Смак акації. Картинки з Казахстану... С. 190–191.